УДК 378.1:316.6(477)
DOI: 10.32342/2522-4115-2020-1-19-6

О.О. КАЛЕНИК,
кандидат фізико-математичних наук,
старший викладач підготовчого відділення
для навчання іноземних громадян
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Т.Л. ЦАРЕГРАДСЬКА,
кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри загальної фізики фізичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ ПІДГОТОВЧИХ ВІДДІЛЕНЬ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Проаналізовано методичні засади та фактори процесу соціально-психологічної адаптації іноземних слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти України до нового соціокультурного та мовного середовища. Наведено і класифіковано фактори соціально-психологічної адаптації іноземних слухачів та виділено серед них найбільш значущі, а саме: інформаційний, соціокомунікативний, соціопобутовий, мовно-понятійний, навчально-пізнавальний, кліматичний, соціокультурний, морально-інформаційний, релігійний, психофізіологічний. Важливим аспектом дослідження є опис реального кола проблем, з якими стикаються іноземні слухачі, та визначення їх впливу на ступінь соціально-психологічної адаптації, що пов'язана з особливостями організації навчального процесу на підготовчому відділенні, а саме: з мовною неоднорідністю контингенту слухачів, значними відмінностями у змісті та формах організації освіти в Україні та країнах, де вони навчалися, різними термінами заїзду на навчання, необхідністю у стислі терміни (8–10 місяців) підготувати слухачів з різним стартовим рівнем знань до навчання іноземною для них мовою у загальному потоці з українськими студентами на перших курсах університетів. Показано, що подолання методичного та мовного бар'єрів можна забезпечити такими дійовими навчально-методичними заходами: застосування новітніх інтерактивних технологій та методик вивчення мов, які розраховані на конкретний контингент іноземних слухачів («монотехнології»); урахування та зіставлення лінгвометодичних особливостей української / російської та рідної мови слухача; вирішення проблем міжнаціональної комунікації та засобів її забезпечення; урахування національно-культурних та релігійних особливостей іноземців; формування оптимального рівня ціннісного ставлення до української мови.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, фактори адаптації, іноземні слухачі підготовчих відділень.

Проанализированы методические основы и факторы социально-психологической адаптации иностранных слушателей подготовительных отделений высших учебных заведений Украины к новой социокультурной и языковой среде. Представлены и классифицированы факторы социально-психологической адаптации иностранных слушателей и выделены среди них наиболее значимые, а именно: информационный, социокоммуникативный, социобытовой, культурно-понятийный, учебно-познавательный, климатический социокультурный, морально-информационный, религиозный, психофизиологический. Важным аспектом исследования является описание реального круга проблем, с которыми сталкиваются иностранные слушатели, и определение их влияния на степень адаптации, связанной с особенностями организации учебного процесса на подготовительном отделении:

© *О.О. Каленик, Т.Л. Цареградська, 2020*

с языковой неоднородностью контингента слушателей, значительными различиями в содержании и формах организации образования в Украине и странах, где они учились, различными сроками заезда на обучение, необходимостью в сжатые сроки (8–10 месяцев) подготовить слушателей с разным стартовым уровнем знаний к обучению на иностранном для них языке в общем потоке с украинскими студентами на первых курсах университетов. Показано, что преодоление методического и языкового барьеров можно обеспечить такими действенными учебно-методическими мероприятиями, как применение новейших интерактивных технологий и методик изучения языков, которые рассчитаны на конкретный контингент иностранных слушателей («монотехнологии»); учет и сопоставление лингвометодических особенностей русского / украинского и родного языка слушателя; решение проблем межнациональной коммуникации и средств ее обеспечения; учет национально-культурных и религиозных особенностей иностранных слушателей; формирование оптимального уровня ценностного отношения к украинскому языку.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, факторы адаптации, иностранные слушатели подготовительных отделений.

Постановка проблеми. Різноманітність підходів та факторів, які впливають на процес адаптації іноземців, зокрема іноземних студентів, що навчаються в Україні, потребує пошуку нових і вдосконалення існуючих методичних заходів у цій сфері. Важливим аспектом цього питання є врахування національно-культурних особливостей конкретного контингенту іноземних слухачів, визначення реального кола проблем, з якими вони стикаються в новому соціокультурному середовищі. Необхідним елементом для вирішення проблем процесу адаптації виступає класифікація факторів (бар'єрів, труднощів) та їх вплив на швидкість і ефективність адаптації в умовах першого року навчання на підготовчих відділеннях. Такий підхід дозволить застосувати як пасивні, так і активні форми соціальної адаптації, в тому числі й особистісно-орієнтовані технології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження процесу адаптації є загальнонауковою проблемою та включає в себе вивчення всіх аспектів життєдіяльності людини. Спільним чинником для всіх трактувань адаптації виступає категорія входження особистості в нову сферу діяльності. У більшості визначень (С. Булах, Л. Подоляк, Н. Тализіна, А. Милославова) поняття адаптації трактується як загальне інтегральне явище, в деяких інших – як особистісна взаємодія суб'єкта з конкретним соціокультурним середовищем. Соціально-психологічна адаптація розглядається як процес входження особистості в нову сферу суспільних, групових, міжособистісних відносин та пристосування до певного соціального середовища (Ж. Піаже, С. Артемов). На цей час немає чіткого та однозначного визначення поняття соціально-психологічної адаптації, яке б враховувало фактори адаптації людини в різних сферах її життєдіяльності з урахуванням її особливостей, зокрема проблем адаптації іноземних громадян та студентів-іноземців до нових умов життя та навчання в Україні. Означена проблема фрагментарно розглянута в публікаціях науковців та викладачів Центру міжнародної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (В. Казаков, І.М. Жовтоніжко, Е.Н. Бабакишиєва [1, с. 303–311; 2, с. 79–81]. У праці [3, с. 176–186] аналізуються складові процесу адаптації, обґрунтовується необхідність створення центру лінгво-соціокультурної адаптації для іноземних громадян, розглядаються напрями роботи центру. Питання соціально-психологічної адаптації іноземних слухачів також пов'язане з активізацією їх академічної залученості (аудиторної та позааудиторної діяльності студентів) та наукової залученості (участь у науково-практичних семінарах і конференціях) [4, с. 264–289]. Огляд наукових публікацій показує, що проблема адаптації студентів-іноземців з урахуванням конкретного контингенту (КНР, Південна Корея, Іран, Туреччина, Марокко) або конкретного індивіда, потребує подальшого аналізу, нових досліджень, одержання рекомендацій для прискорення ефективного функціонування особистості в нових соціокультурних умовах.

Мета статті – систематизація факторів соціально-психологічної адаптації, визначення серед них найбільш значущих для конкретного контингенту іноземних слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти України та знаходження ефективних організаційних та психологічно-виховних заходів для прискорення їх пристосування до нових соціальних умов та оточення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо основні методичні підходи до розкриття поняття соціально-психологічної адаптації іноземних громадян та проаналізуємо найбільш значущі фактори, які впливають на складний адаптаційний процес у новому для них мовному та соціокультурному середовищі. Соціально-психологічна адаптація є динамічним процесом вироблення психологічних та практичних механізмів функціонування особистості, її безпеки життєдіяльності, засвоєння нових стандартів існування, самоорганізації, формування нових міжособистісних відносин з метою пристосування до нових умов життя та навчання. У табл. 1 наведено найбільш значущі фактори, проблеми, бар'єри, труднощі, які необхідно подолати іноземним слухачам у нових умовах життєдіяльності. Ці фактори є домінуючими для іноземців на початковому етапі життя в Україні та навчання на підготовчому відділенні.

Таблиця 1

Класифікація факторів соціально-психологічної адаптації іноземних слухачів на підготовчих відділеннях закладів вищої освіти України

Адаптаційні фактори	Проблеми, бар'єри, труднощі
Інформаційний, соціокомунікативний	Загальні проблеми та труднощі входження особистості в усі сфери нового соціокультурного середовища і нової системи міжособистісних відносин
Соціопобутовий, кліматичний	Проблеми безпеки життєдіяльності, різка зміна клімату та побуту, побутові стереотипи, фізичні та кліматичні перевантаження
Мовно-понятійний, навчально-пізнавальний	Мовний бар'єр, різниця в системах освіти (зміст, організація навчання та контролю знань, виховання)
Соціокультурний, морально-інформаційний, релігійний	Проблеми взаємодії з новим соціальним середовищем: інші традиції, звичаї, свята, культурні стереотипи
Психофізіологічний	Перебудова особистості, формування здатності коригування поведінки, формування самосвідомості та активної поведінки

Інформаційний та соціокультурний фактори є універсальними, вони стосуються повсякденної обізнаності іноземців з новими реаліями в усіх сферах життя та діяльності протягом усього періоду перебування в Україні. Комунікативні труднощі виникають у процесі спілкування в усіх сферах життєдіяльності (на вулиці, магазині, кафе, у гуртожитку, на факультеті, при організації дозвілля). Соціопобутовий та кліматичний фактори пов'язані з проблемами безпеки життєдіяльності іноземця, різкою зміною клімату, з відсутністю звичних побутових умов та харчування, проживанням у гуртожитку, відсутністю навичок прийняття самостійних рішень. Мовно-понятійний та навчально-пізнавальний фактори, в першу чергу, пов'язані з мовним та методичним бар'єрами, різницею в системах освіті в Україні та країнах, в яких навчалися слухачі (особливості в організації навчального процесу, системи контролю знань, самостійної роботи). Психофізіологічний фактор впливає на перебудову особистості та рис характеру, створює труднощі, пов'язані з руйнуванням раніше сформованих стереотипів, впливає на емоційний стан та емоційну стабільність особистості, її вольову активність та рівень самооцінки. Цей фактор має найбільший прояв в умовах початкової адаптації слухачів при їх входженні в нове етносоціальне та етнокультурне середовище.

Соціокультурний, морально-інформаційний та психофізіологічний фактори взаємопов'язані, вони обумовлюють міжкультурні та релігійні розбіжності, суттєво впливають на ефективність адаптації та стають на перешкоді швидкого входження іноземців у нове соціокультурне середовище.

Ефективність або ступінь адаптації визначається зазначеними факторами та значною мірою залежить від етнопсихологічних особливостей іноземних слухачів: типу суспільства, мови, домінуючої релігії, психофізіологічної природи нації, звичок і традицій, середовища проживання. У той же час фактори, визначені в табл. 1 як базові, у процесі соціально-психологічної адаптації діють та впливають на іноземців одночасно та комплексно, особливо в умовах первинної ланки адаптації – підготовчого факультету (відділення).

У контексті нашого дослідження дуже важливим є визначення особливостей організації навчального процесу на підготовчому відділенні. Специфіка як навчального, так і адаптаційного процесів пов'язана в першу чергу з мовною неоднорідністю контингенту, значни-

ми відмінностями у змісті та формах організації освіти в Україні та країнах, де вони навчалися, різними термінами заїзду на навчання, необхідністю у стислі терміни (8–10 місяців) підготувати слухачів з різним стартовим рівнем знань до навчання іноземною для них мовою у загальному потоці з українськими студентами на перших курсах університетів. У зв'язку з цими особливостями адаптаційний період в іноземних слухачів відбувається з труднощами та по-різному, залежно від контингенту іноземців, їх ментальності, загального рівня пізнавальної діяльності, індивідуально-психологічних особливостей, рівня готовності до навчання (вивчення мов, гуманітарних та природничих дисциплін).

Важливим аспектом цього питання є опис реального кола проблем, з якими стикаються іноземні слухачі та визначення їх впливу на ступінь адаптації. Розглянемо етапи, фактори, труднощі адаптаційного процесу, які проходять іноземні слухачі на підготовчому відділенні КНУ імені Тараса Шевченка. За 60 років існування факультету (нині – відділення) було підготовлено понад 26 тисяч іноземних громадян зі 120 країн світу. На сьогодні в КНУ на підготовчому відділенні навчається 200 іноземців із 17 країн світу. Більшість з них – це студенти з Китайської Народної Республіки, Республіки Корея, Турецької Республіки, Ісламської Республіки Іран, Держави Лівія, Королівства Марокко, Азербайджанської Республіки, Республіки Грузія.

Серед етапів, що забезпечують входження іноземців до сфери суспільних групових та міжособистісних стосунків можна виділити такі: період в'їзду в Україну для здобуття освіти, поселення в гуртожитку, первинне знайомство з факультетом, початок вивчення мов (української, англійської, російської), вивчення гуманітарних та природничих дисциплін (через два місяці після початку навчання мовам).

Соціально-психологічна адаптація має дві форми: формальну (або пасивну) та активну. У перші дні та тижні перебування на факультеті процес адаптації слухачів має формальний характер – це інформаційна обізнаність їх з новими реаліями життя в гуртожитку, пристосування до умов навчання на підготовчому відділенні, знайомство з його структурою і вимогами, які ставляться перед іноземцями, усвідомлення ними своїх прав та обов'язків. У цей період успішній адаптації мають сприяти своєчасні та чіткі організаційні заходи з вирішення таких проблем: своєчасне оформлення документів на право перебування іноземних громадян в Україні, вирішення проблем проживання, оформлення страхового поліса для медичного обслуговування, наявність широкої мережі служб підтримки (робота перекладачів, психологів та соціологів). Важливим заходом на цьому етапі є створення практичних рекомендацій на мовах-посередниках для подолання перших труднощів та пристосування до нових умов життя, оточення та навчання. Іноземні слухачі практично одразу залучаються до процесу вивчення мов. Процес адаптації та його ефективність (подолання мовного бар'єра) залежить від системної організації навчального процесу, якісної програми мовної підготовки іноземців з навчально-методичними та адаптаційно-виховними заходами. Структуру допрофесійної підготовки іноземних слухачів до подальшого навчання становлять мовний, професійно-предметний та виховний компоненти, які забезпечують засвоєння базового мовного матеріалу з виходом його в мовленнєву діяльність у найбільш значущих сферах спілкування: соціально-побутовій, навчально-професійній та соціокультурній.

Ефективним засобом подолання методичного та мовного бар'єрів є забезпечення та впровадження в навчальний процес особистісно-орієнтованої моделі навчання мовам. Ця модель базується на врахуванні лінгвометодичних проблем, міжмовного порівняння (зіставлення) української (англійської, російської) з рідною мовою іноземних слухачів. Досвід роботи з представниками інших країн показує, що особливо на початковому етапі навчання період подолання мовного бар'єра проходить швидше та більш ефективно за умов урахування соціолінгвістичних та соціокультурних особливостей рідної мови слухачів.

Наприклад, для студентів із КНР виникають значні труднощі при сприйнятті мови на слух та розвитку комунікативних умінь та навичок говоріння. У китайській шкільній системі пріоритетними видами мовленнєвої діяльності виступає читання та письмо. Для китайської аудиторії одним із складних питань є фонетична система української та російської мов. Труднощі виникають у зв'язку з двома способами розуміння слова: як фонетичної та морфологічної одиниць, а кількість складів майже збігається з кількістю морфем. В українській мові елементарними фонетичними одиницями є звуки, а в китайській – склади. Китайські

студенти важко включаються в інтерактивну комунікацію. Це пояснюється вимогами китайського менталітету, конфуціанськими нормами поведінки: бути стриманими, контролювати емоції, суворо дотримуватися навчальної ієрархії [5, с. 30–34].

Останніми роками на підготовчому відділенні значно збільшилася кількість іноземних слухачів з Республіки Корея, що пов'язано з інтенсивним розвитком українсько-корейських відносин. Студенти з Республіки Корея проявляють значний інтерес до вивчення української мови, що пов'язано із завданнями глобалізації корейської освітньої системи, просуванням корейської мови в Україні, створенням програм обміну студентами [6, с. 233–243].

Для студентів з Ісламської Республіки Іран рідними мовами є фарсі, перська, таджикська та пушту. Ці мови входять до складу індоєвропейських мов. Більшість студентів володіють мовою фарсі, яка за своєю будовою є мовою аналітичного типу. Зокрема в цій мові повністю відсутні відмінки, іменники не мають роду, прикметники не мають категорії числа. Пунктуація в мові фарсі має суб'єктивний характер та практично не використовується, напрям рядка при письмі протилежний загальноприйнятому. Словниковий склад мови фарсі такий: більше половини лексики становлять слова арабського походження, багато тюрко-монгольских слів та навіть є російські слова. Дуже важливою проблемою є науково-технічна термінологія.

На підготовчому відділенні навчається значна кількість арабських студентів, які сповідують іслам. Для цієї категорії іноземців характерна дуже строга релігійна обрядовість, молитва та піст є обов'язковими для всіх, незалежно від роду діяльності. Ця тенденція проявляється не тільки в особливостях релігійних культів, що характерні для ісламу, але і для носіїв релігії, тобто проявляється в характері арабських студентів: підвищена емоційність, імпульсивність, авторитарність, категоричність при відстоюванні власної точки зору. Але серед цієї категорії слухачів багато таких, що поводяться спокійно та вільно, швидко пристосовуються до життя в нових умовах. До їх числа належать студенти з Тунісу, Марокко, Сирії, Палестини.

Урахування лінгвометодичних мовних проблем, міжмовного порівняння та зіставлення української / російської мови з рідною мовою слухача дозволяє звільнитися від автоматичних навичок рідної мови або, де це можливо, перенести на новий мовний матеріал та сформувати нові навички.

Подолання методичного та мовного бар'єрів можна забезпечити такими дійовими навчально-методичними заходами:

– застосування новітніх інтерактивних технологій та методик вивчення мов, які розраховані на конкретний контингент іноземних слухачів («монотехнології»);

– урахування та зіставлення лінгвометодичних особливостей української / російської та рідної мов слухача;

– вирішення проблем міжнаціональної комунікації та засобів її забезпечення;

– урахування національно-культурних та релігійних особливостей іноземців;

– формування оптимального рівня ціннісного ставлення до української та російської мов.

В умовах міжнаціональної комунікації викладання мов має будуватися на основі лінгвокраїнознавства, культурознавства та країнознавства.

Лінгвокраєзнавчий аспект у викладанні мов – це той аспект мови, який вивчає національно-культурний компонент мовного матеріалу, розкриває національні особливості народу – носія мови і середовища існування. На підготовчому відділенні КНУ впроваджено навчальний посібник «Країнознавство: Україна», в якому країнознавчий компонент реалізується на спеціальному доборі текстів, що розкривають державну будову України, склад населення, природні та кліматичні умови, структуру освіти, культуру та цінності українців, особливості повсякденної поведінки, звичаї, традиції. Процесу соціокультурної адаптації сприяє знайомство іноземців з такими темами: «Українці», «Релігія України», «Київ – столиця України», «Історичні місця Києва», «Свята України», «Традиції та фольклор українців» [7]. Структура та зміст посібника з країнознавства доповнює програму з мов країнознавчим матеріалом, системою комунікативно-когнітивних завдань, оптимальними прийомами формування в іноземних слухачів основних видів мовленнєвої діяльності для практичного засвоєння особливостей іноземної культури, релігії, усіх складових соціокультурної адаптації.

Важливим аспектом подолання труднощів в адаптаційному процесі є діагностичні заходи: бесіди, письмові та усні опитування, анкетування. Зокрема анкетування іноземних громадян проводиться двічі протягом навчального року: перший раз – мовами-посередниками,

другий раз, наприкінці навчального року – українською / російською. Питання в анкеті поділяються на змістові блоки: проблеми первинної адаптації, соціально-побутові, адаптація до навчального процесу та вимог факультету, проблеми взаємодії з оточенням, проблеми організації дозвілля та проблеми безпеки життєдіяльності. Результати анкетування, яке проводиться на підготовчому відділенні КНУ, показують, що процес адаптації визначається комплексом фізіологічних, соціальних, психологічних та професійних чинників. Основними труднощами процесу адаптації є: процес вивчення мов, спеціальних дисциплін, наукового стилю мови; нова система навчання; вибір майбутньої спеціальності та побутові умови. У цілому іноземні слухачі позитивно сприймають країну, місто, університет та свої відносини з адміністрацією та викладачами факультету, більшість з них дружелюбно ставляться до інших груп студентів та ближнього оточення. Незважаючи на труднощі, що виникають при вивченні мов, у більшості іноземних слухачів сформовано позитивне ставлення до української / російської мови та загальних дисциплін. Адаптаційний період в іноземних слухачів відбувається по-різному, залежно від рівня готовності до самостійного життя та навчання і від індивідуально-психологічних особливостей. При цьому важливу роль в адаптаційному процесі відіграють професіоналізм та особистісні якості викладача: коректність, авторитетність, демократичність, доброзичливість, професійна компетентність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ефективність адаптаційного процесу залежить від системної організації навчального процесу, поєднання мовної підготовки з фаховою, впровадження особистісно-орієнтованого навчання, формування сукупності психологічних та моральних якостей іноземних слухачів. Вивчення адаптаційних факторів дозволяє визначити їх вплив на соціально-психологічну адаптацію слухачів та обґрунтовано і цілеспрямовано спланувати організаційні і навчально-методичні заходи для різного контингенту іноземних слухачів. Аналіз проблем, які виникають в іноземних слухачів у процесі адаптації в перший рік їх перебування в новому соціокультурному і мовному середовищі, дозволяє виявити та описати фактори, які є важливими та визначальними для цього періоду. Подальшого вивчення потребують такі проблеми: особливості пізнавальної діяльності різного контингенту слухачів, порівняльно-педагогічний аналіз зарубіжних систем освіти, педагогічні умови індивідуалізації та диференціації навчання іноземних слухачів, проблеми культурно-релігійної адаптації, удосконалення системи анкетування і тестування.

Список використаної літератури

1. Казаков В.Н. Исследование динамики процесса адаптации иностранных студентов к условиям жизни и обучения на Украине / В.Н. Казаков // Психологические и лингвометодические аспекты обучения в вузе: сб. научн. ст. – Харьков: ХНАДУ, 2007. – С. 303–311.

2. Жовтоніжко І.М. Проблема адаптації іноземних студентів до навчання в Україні / І.М. Жовтоніжко, Е.Н. Бабакишиєва // Тези XIII Міжнародної науково-практичної конференції «Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки». – 2009. – С. 79–81.

3. Назиров З.Ф. Про створення лінгвосоціокультурного адаптаційного центру для іноземних громадян / З.Ф. Назиров, Н.І. Ушакова, О.М. Тростинська, О.В. Копилова // Збірник наукових праць «Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки». – Харків, 2008. – Вип. 12. – С. 176–186.

4. Щеглова И.А. Роль студенческой вовлеченности в развитии критического мышления / И.А. Щеглова, Ю.Н. Корешникова, О.А. Паршина // Вопросы образования. – 2019. – № 1. – С. 264–289. DOI: 10.17323/1814-9545-2019-1-264-289

5. Ля Сиодун. Языковые различия и их отражение в лексической семантике китайского и русского языка / Сиодун Ля // Вопросы филологии. – 2003. – № 2 (14). – С. 30–34.

6. Джі Йон Бе. Глобалізація корейської освітньої системи та просування корейської мови в Україні (досвід регіону Придніпров'я) / Йон Бе Джі // Вісник університету імені Альфреда Нобеля». Серія «Педагогіка і психологія». – 2019. – № 1 (17). – С. 233–243. DOI: 10.32342/2522-4115-2019-1-17-29

7. Хозяинова Е.М. Страноведение: Украина. Учебное пособие для студентов-иностранцев / Е.М. Хозяинова. – Київ: Київський університет, 2011. – 186 с.